

ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗРОБКИ ПРОФЕСІОГРАМИ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ СУДУ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Статья посвящена актуальным проблемам профессионального отбора судей суда общей юрисдикции, основывающегося на диагностике профессионально важных индивидуально-психологических качеств потенциального кандидата. Проведенным исследованием установлена необходимость законодательно закрепить использование данного способа.

An article is devoted to the actual problems of professional selection of judges of court of general jurisdiction, based on diagnostics professionally important individual-psychological qualities of potential candidate. The conducted research sets a necessity legislatively to fasten the use of given method.

Професійна діяльність суддів судів загальної юрисдикції висуває підвищені вимоги до знань, умінь та індивідуально-психологічних властивостей кандидатів до призначення на посади. Проведені нами упродовж 2007-2008 років професіографічні дослідження показують, що юридична професійна діяльність судді відноситься до складних професій, основною психологічною детермінантою якої є система «людина – людина». Провідна складність, зокрема, полягає в тому, що площина системи «людина-людина» за певних умов перетинається із площиною системою «людина – знакова система».

Питанням кадрового менеджменту в системі правоохоронних органів України присвячені наукові праці Д.О. Александрова, В.Г. Андросюка, В.І. Барка, Ю.Б. Ірхіна, Л.І. Казміренко, С.Д. Максименка, В.С. Медведєва, В.В. Рибалки, В.О. Татенка, О.В. Тімченка, О.П. Хохліної, О.В. Шаповалова, Ю.М. Швалба, Г.О. Юхновця, С.І. Яковенка й інших.

У дослідженнях цих авторів розглядаються різні аспекти, чинники й критерії професійної орієнтації та професійного відбору.

Проте, питання нормативного закріплення правового регулювання психологічного відбору кандидатів на посади суддів судів загальної юрисдикції України в межах системи «людина – людина – знакова система» при цьому не висвітлюється.

Аналіз наукових праць у галузі юридичної психології, психології праці та соціальної психології показує, що більшість досліджень спрямовано на вивчення проблем, пов'язаних з управлінням у правоохоронних органах, психологічним відбором кандидатів на службу, психологією професійної діяльності та професійного становлення правоохоронця, психологічними механізмами формування професіоналізму, вмінням керувати людьми тощо.

Враховуючи актуальність порушеної тематики, на ґрунті проведених емпіричних досліджень нами було розроблено інформаційну модель професії судді суду загальної юрисдикції, на основі якої в подальшому ми будуватимемо відповідну

© СУРНІН Андрій Олексійович – здобувач наукової лабораторії психологічного супроводження оперативно-службової діяльності ОВС Київського національного університету внутрішніх справ

професіограму. В основу розробленої інформаційної моделі нами було покладено нормативно-правові засади професійної діяльності судді суду загальної юрисдикції, якої до тепер в Україні не існує.

Результати наших власних досліджень засвідчили, що при розгляді цивільних та кримінальних справ, суддя зустрічається з різноманітними професійними ситуаціями, які характеризуються низкою психологічних ознак, зокрема: непередбачуваною поведінкою учасників; запутаністю вихідних даних про істинний перебіг подій; складністю емоційних станів задіяних осіб; довільним чи спонтанним наміром учасників судового процесу ввести суд в оману; обмеженістю часу для прийняття рішення; значним емоційним і нервово-психічним навантаженням. Діяльність судді ускладнюється також тим, що досить часто кожна із сторін-учасниць впевнена у своїй правоті і наполягає на тому, що саме її дії відповідають букві і духу Закону, про зміст чи існування якого ця сторона, можливо, навіть не мала уяви під час скоєння дій, які, зрештою, і призвели до судового процесу. У діяльності судді реалізується значна кількість спеціальних якостей особистості, які, приведені у систему, органічно входять до структури особистості судді і визначають його творчий потенціал і індивідуальний стиль діяльності.

До розробки інформаційної моделі професії судді дослідники неодноразово зверталися в юридичних і психологічних наукових джерелах. У професійній діяльності судді автори виділяють декілька сторін: соціальну (висока відповідальність за свою діяльність, неупередженість тощо); реконструктивну (загальний і спеціальний інтелект, пам'ять, уява, аналітичне мислення, інтуїція судді та ін.); комунікативну (чуйність, емоційна стійкість, уміння слухати і розмовляти й ін.); організаційну (воля, зібраність, цілеспрямованість, наполегливість та ін.); посвідчувальну (загальна і спеціальна культура письмової мови, навички в складанні письмових документів та ін.)¹.

Складний процес здійснення функцій судді також розглядається стосовно деяких підструктур діяльності, а саме: 1) пізнавальної (різносторонні загальні і глибокі професійні знання; розвинений інтелект, гнучке творче мислення, висока розумова працездатність; аналітичний склад розуму, прогностичні здібності, вміння виділити головне; активне сприйняття, емоційна пам'ять, стійка увага, розвинута уява, інтуїція); 2) моральної (як високий рівень соціалізації особистості, правосвідомості, соціальної відповідальності; чесність, совісність, сумлінність, дисциплінованість, соціально значущі мотиви у сфері професійної діяльності); 3) комунікативної (здатність встановлювати і підтримувати емоційні контакти з учасниками спілкування; здатність розуміти внутрішній світ співрозмовника, його психологічні особливості, доброзичливість, витриманість, тактовність, ввічливість у відносинах з людьми, здатність до співробітництва); 4) організаційної (активність, ініціативність; сміливість, наполегливість, цілеспрямованість, здатність самостійно приймати рішення і вміння прогнозувати їх наслідки; відповідальність, організованість, уміння планувати робочий час; нервово-психічна стійкість); 5) творчої (пізнавальна активність, гнучке, творче мислення, кмітливість; розвинутий інтелект, професійна майстерність, правова ерудиція; аналітичний склад розуму, прогностичні здібності, вміння виділити головне; активність, рухливість пізнавальних процесів)².

Деякі автори (А.В. Дулов, 1975) до змісту моделі професії судді включають показники емоційно-вольової сфери: інтерес і любов до професії, активну цілеспрямовану розумову діяльність для вироблення лінії належної поведінки, прин-

циповість, дисциплінованість, почуття колективізму, самовідданості. Ідеального суддю наділяють також широтою, глибиною, самостійністю і критичністю мислення; аналітичними і синтезуючими здібностями; увагою, уважністю; готовністю зустріти протидію, високою здатністю адаптації до різних людей, розвинутим почуттям професійного такту: чуйністю, уважністю, співчуттям, самовладанням, високою вимогливістю, акуратністю, почуттям відповідальності, розвиненими організаторськими здібностями³.

Власні дослідження психологічного аспекту діяльності судді дозволяють також виокремити такі професійно важливі властивості, як дивергентне мислення, комунікабельність, вольові якості, організаторські здібності. Дивергентне мислення або творче мислення характеризується пошуком нестандартних шляхів встановлення істини й дослідженням окремих обставин при дефіциті інформації. Таке мислення набуває особливого значення в умовах судової діяльності при відсутності достатньої інформації про розвиток події, наявності суперечностей під час перевірки доказів. Творче мислення пов'язане із створенням нового продукту, висуненням нових припущень (судових версій), обранням моделей поведінки. Комунікабельність являє собою здатність людини встановлювати психологічний (емоційний) контакт під час спілкування з різними особами (за своїм процесуальним положенням, соціальним статусом, інтелектом, віком тощо). Встановлення психологічного контакту є важливою умовою будь-якого спілкування (і зокрема спілкування, що відбувається в суді). Вольові якості судді виявляються у готовності переборювати труднощі, вмінні приймати оптимальні рішення в певних ситуаціях, виявляти твердість, рішучість та самостійність у складній обстановці. Організаторські здібності судді включають в себе самоорганізацію та організації діяльності інших осіб.

Здійснення професійної діяльності пов'язано з наявністю та формуванням важливих психологічних властивостей особистості⁴. Результати анкетування суддів свідчать про те, що практична діяльність впливає на динаміку професійних якостей. Зокрема 25,6% зазначили, що у процесі здійснення професійної діяльності в них розвилися такі риси характеру і властивості особистості, як прагнення до справедливості, почуття відповідальності за вирішення долі людей; принципівість, об'єктивність відзначили 22,6% суддів; посидючість, уважність, терпіння, працьовитість – 16,2%; повага до чужої думки, уміння вислухати людину, комунікативні якості – 15%; дисциплінованість, організованість, повага до роботи – 14,8%; самостійність у ухваленні рішення, впевненість у собі – 10,9%; милосердя, співчуття до чужої біди, терпимість – 9,2%; інтуїція, прогностичні здібності – 6,7%.

Психологами також відзначається важливість для суддів багатьох інших рис, таких, як професійна спостережливість, розвинені пізнавальні якості; уміння диференційовано оцінювати суперечливу інформацію та приймати обгрунтовані рішення; здатність до швидкодії; здатність знаходити доцільну форму спілкування в залежності від психологічного стану та індивідуальних особливостей людини; уміння встановлювати контакт із різними категоріями осіб, здійснювати інформаційний обмін; здатність до здійснення психологічного впливу; здатність брати на себе відповідальність у складних ситуаціях; врівноваженість та самовладання в складних ситуаціях тощо⁵.

Таким чином, автори визначають різноманітні особистісні якості і риси судді, кількість яких іноді буває значною. Власні дослідження дозволяють виділити низ-

ку позитивних особистісних якостей, які повинні бути притаманні судді: розвинений вербальний і практичний інтелект, інтелектуальна пластичність і гнучкість, терпимість, комунікабельність, доброзичливість, впевненість у собі, реалістичність і практичність, емоційна стабільність, готовність ризикувати і брати на себе відповідальність. Опитування експертів показало, що у суддів ціняться також оперативність, рішучість, сміливість; організаторські здібності, широта мислення, вміння проявляти творчий підхід до роботи, глибина аналізу і оцінки інформації, комплексний підхід у розробці і прийнятті управлінських рішень тощо. Проте практика свідчить про те, що прикладна цінність надто деталізованих психодіагностичних моделей є невисокою. Тому виникає важливе питання визначення пріоритетів при побудові моделі професії судді, формування моделі, яку можливо практично використовувати з метою профвідбору.

Враховуючи результати власних досліджень, літературні дані, використовуючи багатовимірну модель психологічної структури особистості (К.К. Платонов, В.В. Рибалка) можливо побудувати за законодавчо закріпиту психодіагностичну модель професії судді суду загальної юрисдикції, яка об'єднує найважливіші особистісні параметри: а) генетичного виміру (здатки і психофізіологічні властивості, загальні здібності), б) соціально-психолого-індивідуального (показники індивідуально-психологічних якостей і процесів людини: спілкування, спрямованості, характеру, самосвідомості, професійних і загальноосвітніх знань, ділових та організаторських якостей, спеціальних і загальнотрудових умінь, пізнавальних процесів, психофізіологічних якостей); в) діяльнісного (потрібно-мотиваційні, цілеутворюючі, результативні, емоційно-почуттєві показники).

Психодіагностична модель професії судді суду загальної юрисдикції виглядає наступним чином. Перший розділ присвячений індивідуально-психологічним якостям та процесам. Зокрема, загальні здібності: високий або вищий за середній рівень вільного і кристалічного інтелекту (за показниками IQ), розвинутий емоційний інтелект (здатність керувати власними емоціями, розуміти власні почуття і почуття інших), достатньо високий творчий потенціал, гнучкість розуму, здатність бачити нове, знаходити вихід із нестандартних ситуацій і вирішувати проблеми; висока активність, енергійність, працездатність.

Мислительні (інтелектуальні) процеси: інтелектуальні установки, здатність до аналізу, синтезу, узагальнення, абстрагування, класифікації, систематизації, порівняння; індукції і дедукції, достатньо високі обсяг, розподіл, зосередженість і переключення уваги; розвинуті сенсорно-перцептивні, сенсорно-моторні, перцептивно-рухові, мислительно-дійові процеси досягнення результату; розвинуті образна, понятійно-логічна, рухова та емоційна пам'ять, розвинена увага.

Психофізіологічні якості: психофізіологічні установки, мотиваційні стереотипи, сила нервових процесів, достатньо висока лабільність та пластичність нервової системи, помірна сенситивність, помірна ригідність.

Спрямованість: розвинуті пізнавальні інтереси, бажання дізнаватись про все нове, оволодівати новою інформацією, знаннями, мотивація на досягнення цілей організації і на взаємні дії, внутрішній локус контролю, інтерес до управлінської діяльності; цілеспрямованість, схильність до формування цілей та планів; воля, наполегливість та прагнення у досягненні цілей.

Характерологічні риси: мотиваційні та інформаційно-пізнавальні риси характеру: ретельність, сміливість, принциповість, впевненість у собі, розвинені лідерські якості; дбайливість, справедливість, розсудливість, стеничний тип реагування; екстравертованість, оптимізм, бадьорість.

Риси цілеспрямованості і продуктивності характеру: почуття особистої відповідальності за доручену справу, висока відповідальність за свою працю, здатність кваліфіковано підходити до прийняття рішень та їх реалізації; чітке й сумлінне виконання своїх обов'язків, зобов'язань, дотримання загальноприйнятих норм моралі, відданість професійним інтересам.

Емоційно-почуттєві риси характеру: чуйне й уважне ставлення до людей, до потреб, прохань, проблем; доброзичливість; турбота про людей, непримиримість до будь-яких проявів несправедливості, нечесності; здатність підтримувати передове, нове, бачити перспективу, сприяння розвитку всього прогресивного, передового, передового досвіду; уміння прислухатися до критики, бути самокритичним, принциповим, здатність критично ставитися до своїх дій та вчинків, до виявлення й виправлення власних недоліків, недоліків інших, реагувати на критику; відсутність шкідливих звичок.

Особливості спілкування: наявність потреби у конвенційному спілкуванні, комунікабельність, здатність до усної та письмової комунікації; розуміння партнера зі спілкування, здатність активно слухати, встановлювати ділові відносини з людьми, здатність до міжособистісної взаємодії на основі роліової поведінки; емпатичність, вміння переконувати і впливати на людей; здатність коротко і ясно говорити по суті справи, стисло, чітко і зрозуміло викласти суть того чи іншого питання; уміння опрацювати нормативно-правові акти, розпорядження, ділові папери; уміння ефективно спілкуватися з громадянами, здібності до ведення конструктивних бесід, проведення виступів, листування.

Самосвідомість: потреба у самоусвідомленні, здатність до самопізнання, адекватність самооцінки, саморегуляція особистості, здатність до самореалізації, саморозвитку та самовдосконалення особистості, прагнення і рух до самоактуалізації.

Другий розділ інформаційної моделі визначає професійні управлінські вимоги до суддівської діяльності. Загальноправова компетентність, орієнтація в правовому полі, вільне володіння необхідним обсягом знань щодо чинного законодавства, вміння грамотно ними керуватися в організації професійної діяльності; вміння аналізувати, прогнозувати, планувати, організувати і контролювати діяльність; загальна ерудиція, високий загальноосвітній і культурний рівень; знання напрямків діяльності суду, структури системи судів, їх функцій та системи керівництва ними; вміння особисто організувати і проводити судові засідання, організувати роботу досудового слідства, дізнання у кримінальних справах; знання психології судової діяльності, педагогіки; уміння здійснювати представницькі функції, підтримувати зв'язки з громадськими організаціями, представниками мас медіа, населенням.

У третьому розділі розглядаються ділові і організаторські якості судді суду загальної юрисдикції. Уміння ефективно використовувати свої знання, уміння, здібності, можливості для вирішення службових завдань; уміння мотивувати, навчати та виховувати підлеглих у спільній праці, здатність виховувати відповідальне ставлення до праці; уміння створити згуртований і дружній колектив, спрямований на вирішення професійних завдань, підтримувати його професійний рівень; здатність організувати ефективну роботу служб і підрозділів, цілеспрямованість у досягненні результатів, здатність виділити головну мету в роботі і зосередитися на її досягненні найбільш ефективними засобами; здатність до ефективних дій в екстремальних умовах, уміння чітко планувати свої дії, та виконувати їх

незалежно від різкого відхилення стану справ від установленого порядку; уміння організувати ефективну взаємодію між працівниками різних правоохоронних органів у вирішенні адміністративних і процесуальних завдань; уміння готувати і приймати рішення, контролювати їх виконання; здатність налагодити інформаційне та інше забезпечення професійної діяльності.

Четвертий розділ присвячений питанням дисципліни і ставленню до праці. Особиста дисципліна, усвідомлене й добровільне дотримання регламентованого порядку роботи, розпорядку дня тощо; працьовитість, прагнення виконати доручену справу якомога краще; здатність налагодити й підтримувати дисципліну в колективі, уміння ефективно організувати дотримання помічниками та іншими підлеглими встановленого порядку роботи; здатність планомірно вести роботу, уміння складати план роботи і суворо його дотримуватися у виконанні поставлених завдань; здатність формувати й підтримувати працездатність колективу; здатність особистим прикладом, виховним впливом, розумною вимогливістю та іншими засобами мобілізувати інших на вирішення професійних завдань, уміння забезпечити ефективну систему контролю; здатність самостійно та швидко приймати обгрунтовані рішення; уміння здійснювати контроль за виконанням прийнятих рішень, здатність визначити обсяг робіт, терміни виконання, відповідальних за виконання і забезпечити ефективну систему контролю.

З метою перевірки ефективності і нормативно-правової доцільності використання запропонованої інформаційної моделі нами проведено дослідження валідності зазначених показників професійно-психологічної профпридатності суддів. При проведенні тренінгів особистісного розвитку суддів з метою визначення наявного рівня загальних здібностей нами використовувалась зазначена психодіагностична модель, під яку підбирались відповідні діагностичні тести: рівня і структури інтелекту Р. Амтхауера; невербальний тест Р. Кеттелла; творчого потенціалу особистості Д. Гілфорда; мотиваційної спрямованості Б.Басса; рівня суб'єктивного контролю Д. Роттера, самоактуалізації Д.Джонса. Для психодіагностики характерологічних особливостей і типу інтерперсональної взаємодії в тренінгах застосовувались тести СМДО (модифікація Л. Собчик) і Т. Лірі.

Отримані попередні результати дають підстави для підтвердження гіпотези дослідження стосовно доцільності практичного використання розробленої інформаційної моделі при створенні нормативно-правової бази та проведенні тренінгів особистісного розвитку суддів судів загальної юрисдикції.

1. Дулов А.В. Судебная психология: Учеб. пособ. – Мн., 1975. – С. 150. 2. Коновалова В.Е. Правовая психология. – Х., 1997. – С. 232. 3. Там же. – С. 255. 4. Дулов А.В. Цит. работа. 5. Москвич Л.М. Статус суддів: теоретичний та порівняльно-правовий аналіз: Монографія. – Х., 2004. – С. 132.